

ניסיונה של שרי לפתור את מצוקת עקרותה – בראשית ט"ז

אילה פז

הקדמה

עיון במכלול סיפורי אברהם מעלה שעקרותה של שרי, והיות אברהם ושרה חשוכי ילדים, הוא מוטיב מרכזי העובר בכל הפרקים המספרים את סיפורם של אברהם ושרי.

כבר בתיאור הראשון של אברהם, שבו מוצגת שושלתו של תרח, אבי אברהם, מציין הכתוב: **וַתְּהִי שָׂרִי עֶקְרָה אֵין לָהּ וָלֶד** (בראשית י"א 30). עקרותה של שרה עומדת ברקע הבטחותיו החוזרות ונשנות של אלוהים לאברהם על זרעו. החל בהציווי: **וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל אַבְרָם לֵךְ מֵאַרְצְךָ וּמְוֹלְדֹתֶיךָ וּמְבִיט אַבְיָד אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ. וְאָעֲשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל (י"ב 1-2)**, וכלה בבשורה: **לְמוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כְּעַתְּ חַיָּה וְלִשְׂרָה בֵן (י"ח 14)**.

הבטחות אלו מדגישות ומעצימות את בעיית עקרותה של שרה. המצב שבו הבטחות עומדות בסתירה למציאות מעמיד את אמונתם של שרה ואברהם במבחן. הקונפליקט המרכזי בסיפורי אברהם הוא בין אמונה בהבטחה ובין הספק שמעוררת המציאות.

הפרקים הקודמים לפרק ט"ז, מספרים על אברהם ועל התמודדותו עם הקונפליקט. על רקע זה, **בולטת בפרק שלפניו העמדתה של שרי במרכז הקונפליקט**, בתיאור ניסיונה האנושי להתמודד עם הבעיה.

כדי לנסות לצלול לעולמה של אישה עקרה הצענו בסוף המאמר **הרחבה** העוסקת במשמעות הדתית, הקיומית והפסיכולוגית של העקרות. דיון זה, כפתיח לפרק, עשוי להאיר את הסיפור בכלל ואת דמותה של שרי בפרט.

חשיבותם של הפרטים הקטנים – איך אפשר לגלות את גרעין הסיפור בפסוק אחד?

אחד ממאפייני התנ"ך הוא סגנון התיאור המינימליסטי. עיון דקדקני בראשית ט"ז יש בו חריגה מהסגנון המינימליסטי מכיוון שמשולבים בכתוב פרטים לא הכרחיים.

למה חשוב להבחין בפרטים?

כדי להמחיש את חשיבות היכולת להבחין בפרטים השונים, נתבונן בקריקטורה שלהלן:

בקריקטורה מתוארת "פדיחה" רצינית!
העלות בטעות פסנתר קומות רבות כל כך, זה לא עניין של מה בכך, שלא לדבר על הנזק שעלול להיגרם לפסנתר עצמו.

אבל האם הטעות הייתה יכולה להימנע?
אם היו הסבלים מבחינים טוב יותר בפרטים, כגון: הכתובת שעל הפסנתר, הכתובת שעל הבית, שם המשפחה שעל הפסנתר, שם המשפחה והכתובת בטופס המשלוח שבו מחזיק אחד הסבלים ואולי גם בקולות המוזיקה העולות מבית אחר – כל אלו היו יכולים למנוע את הטעות של הסבלים.
ואם ננסח זאת באופן רחב יותר:

היכולת להבחין בפרטים היא אמצעי חשוב בקריאת המציאות וגם בקריאת טקסט.

איתור הייתור – מה נראה מיותר בפסוק וְשָׂרִי אֶשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֶה שְׂפָחָה מִצְרַיִת וְשָׂמָה הָגָר (ט"ז 1)?

כדי לאתר את הפרטים ה"מיותרים", נבחן את התיאור ונסה לראות אם אפשר לכתוב את המידע שבו ביתר תמצות? אילו מילים אפשר לכאורה להשמיט ומדוע?

התגובה המיידית של מי שנשאל "מה אפשר להשמיט בפסוק?" עשויה להיות: "שום דבר! וכי עולה על הדעת להשמיט מילה מהכתוב?" לכן, חשוב לומר – זהו תרגיל, תרגיל שמטרתו לאתר את הפרטים **שלכאורה** מיותרים במטרה לעמוד בשלב הבא על משמעותם.

את הפרטים המודגשים בפסוק **וְשָׂרִי אֶשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֶה שְׂפָחָה מִצְרַיִת וְשָׂמָה הָגָר** היה אפשר להוריד מהסיבות שלהלן:

ו' החיבור במילה וְשָׂרִי נראית מיותרת, זוהי פתיחה של פרק חדש ושל סיפור חדש שאינו המשך לתיאור המופיע בפרק הקודם, המתאר את ברית בין הבתרים.

אֶשֶׁת אַבְרָם הוא פירוט שאינו הכרחי, אנו יודעים זה מכבר ששרי היא אשת אברם.

המילה לו בביטוי לֹא יָלְדָה לוֹ תמוהה – שרי אינה יכולה ללדת, ללא קשר לאברם דווקא.

מִצְרַיִת – מוצאה של השפחה נראה לא-רלוונטי לעלילה.

וְשָׂמָה הָגָר – ציון השם אינו הכרחי, שכן, הגר מתפקדת כשפחה, כאמצעי למימוש תכניתה של שרי, היה אפשר להסתפק באזכור העובדה שהיא שפחה.

מה משמעותם של הפרטים שנראים לכאורה מיותרים?

ו' החיבור עשויה לקשר להבטחת הזרע המופיעה בפרק הקודם, הבטחה שחוזרת ונשנית 1... שרי אשת אברהם לא ילדה לו. ו' החיבור מקשרת בין ההבטחה ובין תיאור המציאות, ובקישור זה טמון המתח. בין ההבטחות למציאות קיים פער, קיים ניגוד. המציאות היא של עקרות מתמשכת. הפער בין ההבטחות החוזרות ונשנות ובין עקרותה של שרי מדגיש את המצוקה ואת המבחן שבו עומדים שרי ואברם.

הביטוי אֶשֶׁת אַבְרָם מדגיש הן את הקשר בין בני הזוג, והן את מעמדה של שרי. שרי היא אשת אברם, היא האישה הגבירה. מעמדה כאשת אברם הוא מקור כוחה.

עקרותה של שרי אינה מתוארת באופן לקוני וסתמי כפי שהכתוב מציין בהיכרותנו עמה שְׂרִי עֶקְרָה (בראשית י"א 30). עקרותה מתוארת בהקשר לאברם: **לֹא יָלְדָה לוֹ**. מורכבות הבעיה ועוצמתה בולטות בשל הניגוד בין הביטוי **וְשְׂרִי אֵשֶׁת אַבְרָם** ובין האמירה **לֹא יָלְדָה לוֹ**. שרי היא אשת אברם אולם הקשר בין איש לאישה המוביל להורות – אינו מתממש.

חלקו השני של הפסוק המתאר את הגר: **וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וְשָׂמָהּ הָגֵר מְצִיג אֶת הָגֵר בִּיחַס לְשָׂרִי**. נתון זה חשוב להבנת פעולותיה של שרי בהמשך.

שמה של הגר ומוצאה, ממצרים, מקבלים את משמעותם במרוצת הסיפור. מקור השם הגר הוא בערבית (הגירה) ופירושו "בריחה" או "פרישה". ייתכן שהיא נקראה כך בשל האירוע המתואר בהמשך הפרק.

ייתכן שמוצאה של הגר גם מסביר את כיוון בריחתה – למקום מולדתה מצרים.

נציין בקצרה שבהקשר הרחב יותר של המקרא, יש הרואים במוצאה של הגר ובמסופר כאן קשר ומשמעות לעינוי בני ישראל במצרים.

לסיכום, הפסוק הראשון (המצג) מתאר את מעמדה של כל דמות, את הקשרים שבין הדמויות ורומז על נקודות חוזק ותורפה של כל דמות. על בסיס נתונים אלו גם נרמז כיוון התפתחות העלילה.

האם הצעת שרי לאברהם לגיטימית?

וְתֹאמַר שְׂרִי אֵל אַבְרָם הֲנִינָה נָא עֶצְרָנִי יְהוָה מְלֹדֶת בָּא נָא אֶל שִׁפְחָתִי אוּלַי אֲבַנְהָ¹ מִמֶּנָּה (פס' 2).

א. נקודת מבט עכשווית

אם ננסה להעריך את הצעתה של שרי מתוך נקודת המבט שלנו היום, נגלה שהיא עשוייה לעורר השגות, הסתייגויות ושאלות מוסריות רבות:

כיצד אנו מתייחסים לשליטתה של שרי בגופה של הגר, לנתינת הגר לאברם ללא אישורה או הסכמתה? האם העובדה שהגר הייתה שפחתה של שרי משנה את השיפוט שלנו? (אפשר לקשור את הצעתה של שרי גם לדיון

האקטואלי בעניין הפונדקאות, אולם חשוב לברר במה שונה פונדקאות היום מהסיטואציה שבפרק.)

מנקודת מבטנו היום, במאה ה-21, בתרבות מערבית מודרנית, הצעתה של שרי עשויה להיראות לא מוסרית (אף שיהיו מי שיאמרו שזו הצעה מאוד מעשית ויעילה).

נקיטת עמדה ערכית, היא סוג של דיאלוג עם הטקסט, האם אני מסכים אתו או לא? מקבל את ערכיו? יכול להבין את ערכיו?

עתה, השאלה שעלינו לשאול היא כיצד נתפסה הצעתה של שרי בתקופה שבה היא חיה ופעלה? האם הייתה זו הצעה חריגה? האם שרי נהגה בהתאם לנורמות ולמנהגים החברתיים של תקופתה?

לא תמיד אפשר לענות על שאלות אלו מהעדר מידע על הנושא, אולם במקרה שלנו הן המקרא והן תעודות מהמזרח הקדום עשויים להאיר את השאלות הללו.

ב. נקודת מבט מקראית

במקרא מקורות אחדים המאירים את נקודת מבטו של המקרא על הצעת שרי.

¹ הפועל "אבנה" מלשון בן. שרי מציעה לאברם את שפחתה שתהרה לו, כדי שהולד יהיה בנה של שרי.

חוק העבד בספר שמות מלמד כי לאדון זכות חוקית לשלוט בנישואי העבד ויש לו אף בעלות על הצאצאים שנולדו לעבד בתקופת העבדות מאישה שקיבל מאדונו: **אִם אֲדָנָיו יִתֵּן לוֹ אִשָּׁה וְיִלְדָה לוֹ בָּנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וְיִלְדֵיהָ תִהְיֶה לְאֲדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְגֵפוֹ** (שמות כ"א 4).

בספר בראשית שני סיפורים המעידים על מציאות ובה אב נותן שפחה לבתו לרגל נישואיה ובשני המקרים הבת שקיבלה שפחה הייתה רשאית לתת את שפחתה לבעלה:

וַיִּתֵּן לָבֶן לָהּ אֶת זֶלְפָּה שִׁפְחָתוֹ לְלָאָה בְּתוֹ שִׁפְחָה (בראשית כ"ט 24), **וַיִּתֵּן לָבֶן לְרַחֵל בְּתוֹ אֶת בְּלָהָה שִׁפְחָתוֹ לָהּ לְשִׁפְחָה** (שם 29).

וַתֵּאמֶר [רחל ליעקב] **הִנֵּה אֶמְתִּי בְלָהָה בְּאֵ אֶלְיָה וְתִלְדַּע בְּרַפִּי וְאֶבְנָה גַם אֲנֹכִי מִמֶּנָּה** (בראשית ל 3), **וַתֵּרָא לָאָה כִּי עָמְדָה מְלַדֶּת וַתִּקַּח אֶת זֶלְפָּה שִׁפְחָתָה וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְיַעֲקֹב לְאִשָּׁה** (בראשית ל 9).

הסיפורים מעידים על נורמות התנהגות בתפיסת המקרא ומאירים את הצעת שרי באופן לגיטימי.

ב. נקודת מבט של חוקי מזרח קדום

בתעודה מהתקופה האשורית החדשה (מאה ח-ז' לפנה"ס) העוסקת בנישואין בין צורים נאמר:²

צוביתו בת אמתי עשתרת ניתנת למלכירם בין עבדי עזו לאשה. אם צוביתו לא תהרהר ולא תלד, היא תקח אמה ותשים אותה במקומה. ילדי האמה יחשבו ילדיה (של צוביתו) [...] אם היא תשנא אותה, תוכל למכרה.

מתעודה זו עולה כי הנהוג של אישה עקרה לתת את שפחתה לבעלה כדי שתלד בעבורה, היה מקובל ולגיטימי. **מקורות אלו מלמדים שהצעתה של שרי הייתה לגיטימית, בהתאם לחוקים ולנורמות שבמקרא ובמזרח הקדום.**

זה לא רק ה"מה" זה גם ה"איך" – מה אפשר ללמוד על שרי מהאופן שבו היא מנסחת את הצעתה?

נתבונן באופן הניסוח של הצעת שרי וננסה לראות מה אפשר ללמוד על שרי מהאופן שבו היא פונה אל אברם. נחזור לשיטה שבה עבדנו: **אֵיתָנֹר הֵייתָנֹר**.

הִנֵּה נָא עֲצָרְנִי יְהוָה מְלַדֶּת בְּאֵ נָא אֶל שִׁפְחָתִי אוֹלִי אֶבְנָה מִמֶּנָּה (בראשית ט"ז 2).

מהי הדרך הקצרה ביותר לומר את דברי שרי? אילו מילים נראות מיותרות לכאורה?

הדרך הקצרה ביותר לנסח את ההצעה היא:

בְּאֵ נָא אֶל שִׁפְחָתִי אוֹלִי אֶבְנָה מִמֶּנָּה מה מיותר לכאורה ומדוע?

1. הנה נא – מה פשר פתיחה זו? מדוע המילה "נא" מופיעה בהקשר של מילת פתיחה לתיאור מצב?
2. עצרני ה' מלדת – עקרותה של שרי ידועה הן לאברם והן לקורא.
3. נא, אולי – אפשר להבין את הבקשה גם ללא מילים אלו.

² מ' ויינפלד, "בראשית", אנציקלופדיה עולם התנ"ך, רמת גן 1982, עמ' 113.

מהי משמעותם של הפרטים ה"מיותרים"?

1. "הנה נא"

הביטוי "הנה נא" הוא פתיח להצגת עובדה או מצב המחייבים עשייה.³ שרי הפותחת את דבריה בביטוי: "הנה נא", מדגישה שעקרונה היא מצב המחייב עשייה ופעולה.

2. "עצרני ה' מלדת"

שרי בוחרת להציג את עובדת עקרותה במילים מסוימות מאוד. היא יכלה לאמר לדוגמה: "הנה נא עקרה אני". שרי בחרה להציג את בעיית עקרותה בהקשר של השקפת עולם, כתפיסה תיאולוגית: היריון ניתן מהאל.⁴ באופן הצגה זה לא משתמעת האשמה עצמית או האשמה של אברם. ייתכן שהצגת הסיטואציה ללא האשמות עשויה למנוע מתח, העלול להכשיל את התכנית.

3. "נא", "אולי"

הביטוי "אולי" מעיד על חשש המעורב בתקווה, והביטוי "נא" מורה על הן על בקשה והן על זירוז.⁵

לסיכום, באמצעות בחינה של כל מרכיב בדברי שרי נחשפים רגשותיה המרומזים בטקסט, כגון, חשש ותקווה, ועם זאת דבריה מנוסחים בזהירות, בשיקול דעת, ואף במידה של זירוז אסרטיבי לביצוע הבקשה.

האם התנהגותה והצעתה של שרי ייחודית?

כדי להתייחס לשאלה זו נבחן כיצד מציג המקרא נשים עקרות אחרות בסיטואציה דומה לזו של שרי.⁶ גם רחל וגם חנה הן נשים עקרות. שלא כמו שרי, בסיפורן מספק הכתוב ביטוי גלוי למצבן הרגשי. המוטיב הרגשי הבולט אצל חנה: **וַתִּבְכֶּה וְלֹא תֵאָכֵל (ש"מ"א א' 7)**. הבכי ואי-האכילה הם אולי רמז לצער על גבול הדיכאון. המוטיב הבולט אצל רחל הוא הקנאה: **וַתִּרְא רַחֵל כִּי לֹא יִלְדָה לְיַעֲקֹב וַתִּקְנֶא רַחֵל בְּאֶחָתָה (בראשית ל 1)**.

אצל רחל, היזמה לפתרון דומה לזו של שרי אולם ניסוחה אינו שקול וזהיר כשל שרי, הניסוחים של רחל אימפולסיביים מאוד: **וַתֹּאמֶר אֵל יַעֲקֹב הֲבָה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי (בראשית ל' 1)**. גם בניסוח

³ ביטוי זה מופיע בעוד כמה מקומות במקרא. נבדוק שתי דוגמאות ונסה ללמוד מהן על תפקידו של הביטוי: אברם ברדתו למצרים, ובחששו כי שרי תילקח ממנו בשל יופיה אומר: **"הֲנֵה נָא יִדְעֵתִי כִּי אִשָּׁה יָפֶת מְרָאָה אַתָּה (בראשית יב 11) אֲמַרִי נָא אֶחָתִי אַתָּה"** (בראשית יב 13). גם בסיפור פילגש בגבעה אומרים האנשים לעת ערב: **"הֲנֵה נָא רָפָה הַיּוֹם לְעָרֹב לִינוּ נָא הֲנֵה חַנוֹת הַיּוֹם לִין פֹּה וַיִּיטֵב לְבָבָהּ וְהִשְׁכַּמְתֶּם מָחָר לְדָרְכָם וְהִלְכְתֶּם לְאַהֲלֵךְ"** (שופטים י"ט 9).

⁴ תפיסת ההיריון והעקרות כביטוי לרצון האל, באה לידי ביטוי בעוד מקומות בתנ"ך. לדוגמה: יצחק מתפלל ומבקש מה' שאשתו העקרה תהרה, **"ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו"** (בראשית כ"ה 21). וכן, יעקב מוכיח את רחל – **"התחת אלוהים אנוכי אשר מנע ממך פרי בטן"** (בראשית ל' 2).
⁵ כמו בדוגמאות: **"הפרד נא"** (בר' י"ג 9); **"אדוני סורו נא אל בית עבדיכם"** (בראשית י"ט 2).

להרחבת נושא זה ראו מאמרו של:⁶

ההצעה יש הבדל ברור: וְתִאֶמְרַת הַנְּהָה אֶמְתִּי בְלֶקְהָה בֵּא אֶלֶיָּה וְתִלְדַּע עַל בְּרַפִּי וְאַבְנָה גַם אֲנֹכִי מִמְּנָה (בראשית ל' 3). פנייתה של רחל ליעקב אינה מנוסחת כבקשה אלא כדרישה: בֵּא אֶלֶיָּה. את פנייתה היא פותחת באמירה הנותנת את בלהה באופן מיידי: הַנְּהָה אֶמְתִּי בְלֶקְהָה ללא הקדמות וללא המתנה לתגובת יעקב.

על רקע שני הסיפורים האחרים, איפוקה של שרי בולט ביותר.

וְשָׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרִי – האם זו תגובה הולמת?

כדי לעמוד על תגובתו של אברם כדאי לשם לב שזו לא התגובה היחידה האפשרית במצב כזה. אברם היה יכול לסרב, הוא היה יכול להציע להמתין עוד פרק זמן, להתפלל, לחזק את שרי באמונה בהתגשמות ההבטחה ועוד. תגובתו של אברם, השומע לאשתו, ללא אומר, היא בחירה אפשרית אחת מני תגובות אפשריות אחרות. כיצד אפשר להעריך את תגובתו של אברם? מחד גיסא, אפשר לראות בתגובתו מעין פסיביות. הוא אינו שואל, אינו מתווכח. מאידך גיסא, אפשר לראות בתגובה זו התחשבות בשרי והיענות לצרכיה. ייתכן שבהיענותו המיידית של אברהם, ללא התלבטות והיסוס, יש ביטוי גם לרצונו שלו. אמנם הוא, מיזמתו, לא ביקש לממש את זכותו המעוגנת בחוק ובנוהג, אבל משהציעה זאת שרי – נענה.

נתינת הגר לאברם (ט"ז 3) – מה נראה מיותר ומדוע?

גם בתיאור זה ישנם פרטים לא הכרחיים:

וְתִקַּח שָׂרִי אִשָּׁת אַבְרָם

אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ

מִקֶּץ עֶשְׂרֵי שָׁנִים לְשִׁבְתֵּי אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן

וְתִתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִשָּׁה לֹו לְאִשָּׁה.

"שרי אשת אברם" – האינפורמציה הרי ידועה, ויש כאן חזרה על פסוק 1.

"הגר המצרית שפחתה" – גם כאן חוזרת אינפורמציה הידועה מפסוק 1.

"מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען" – זמן ישיבתם בכנען אינו קשור לסיפור נתינת הגר לאברם.

"ותקח", "ותתן" – מדוע שני פעלים לתיאור פעולה אחת?

"אברם אישה" – מדוע החזרה? הרי אנו יודעים שהוא אישה (בעלה).

מה משמעותם של הפרטים "המיותרים"?

א. הדגשת המעמדות השונים וחוקיות המעשה

פסוק זה מתאר את אופן ביצוע תכניתה של שרי. הפעלים וְתִקַּח, וְתִתֵּן וכן החזרה הנוספת על מעמדה של כל דמות, מדגישים את עובדת היותה של הגר שפחה, הנתונה לשלטונה של שרי הגבירה.

כדאי לשם לב לכך שהמדרש, ורש"י בעקבותיו, מבקשים לעדן את התנהגותה של שרי. רש"י מפרש "ותקח שרי – לקחתה בדברים" (רש"י על בראשית ט"ז 3) כלומר שרי שכנעה את הגר. המדרש מנסה גם להדגיש את מוסריותה של שרי "ותתן אותה לאברם לאשה ולא לפילגש" (בראשית רבה מ"ה).

ב. הדגשת הקשר הזוגי

הביטויים אֵשֶׁת אַבְרָם, לְאֵבְרָם ואִישָׁהּ מדגישים חזר והדגש את הקשר שבין שרי לאברם. קשר זה עומד במבחן, הן על רקע עקרותה של שרי, והן על רקע הכנסתה של אישה אחרת למעגל המשפחתי.

ג. הדגשת ממד הזמן

הביטוי מְקַץ עֶשֶׂר שָׁנִים לְשֵׁבֶת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן מדגיש את הזמן ששרי ואברם המתינו להתגשמות הבטחת הזרע. עשר שנים קודם לכן אלוהים אמר לאברם: לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבְּיַד אֶבְרָם אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ. וְאָנֹכִי לְגוֹי גְדוֹל (בראשית י"ב 1-2). ייתכן שבציון זמן זה ניתנת חשיפה לעולמה הפנימי של שרי, למה שהניע אותה לנקיטת יזמה. הם עשו את מה דרש אלוהים ולמרות זאת ההבטחה לא קויימה. אם ההבטחה מתממנה מלהתגשם עשר שנים, יש לעשות מעשה.

ייתכן גם ששני הפעלים וַתִּקַּח, וַתִּתֵּן מתארים גם הם את עולמה הפנימי של שרי. השימוש בשני הפעלים יוצר השהיה, קודם לקחה אחך כך נתנה. השהיה זו עשויה לרמוז על הקושי שבו נתונה שרי. גם כעת, כשכבר החליטה ליזום ולבצע מעשה, עדיין היא משתהה ומהססת. היסוס זה מקורו יכול להיות הן בקושי הנפשי בנתינת אישה אחרת לבעלה, והן בחשש שמעשה זה מעיד על רפיון באמונה, שממנה-עצמה יצא זרעו של אברהם.

הגר ההרה – כמה זה קל...

התוצאה המיוחלת של נתינת הגר לאברם מתוארת באופן קצר ותמציתי וַיָּבֵא אֶל הָגֵר וַתְּהַר (פס' 4). שלא כמו התיאור המתמשך של עקרותה של שרי, המתאפיין בייטור שבפסוקים הקודמים, כאן התיאור קצר ביותר. התיאור התמציתי עשוי להדגיש את המהירות שבה התרחשה ההתעברות.⁷

חֲמִסֵּי עֲלִיף (בראשית ט"ז 5) – האם כעסה של שרי מוצדק? האם מה ששרי מתארת תואם את המציאות?

האם האשמתה של שרי מוצדקת?

ההצלחה המהירה של ההתעברות הביאה למפנה: וַתִּרְאֵ אֶת הָרֵחַ וַתִּקַּח גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ (פס' 4). ההכרה בהריונה הביאה את הגר לזלזל בגבירתה.

ההקלה בגבירה היא בשל היתרון הביולוגי, שיש לו השלכות פסיכולוגיות, אולם ייתכן שקיימים כאן ניצנים ראשונים למאבק על הירושה ולניסיון להדיח את שרי ממעמדה.

שרי מגיבה על התנהגותה המזלזלת של הגר בפנייה לאברם.

למה שרי פונה לאברם? מדוע הוא הכתובת לכעסה? הרי הגר היא הבעיה ולא אברם.

מבחינה חוקית, מרגע שמסרה שרי את הגר לידי אברם, להיות לו לאישה, יצאה הגר משליטתה הישירה של שרי. שרי ניצבת חסרת אונים, היא אינה יכולה לפעול כנגד הגר. ייתכן שציפתה מאברם להעמיד את הגר במקומה, ומשלא עשה דבר, פונה שרי אליו.

⁷ רש"י בפירושו לפסוק עומד על קיצור התיאור ומפרש: "ויבא אל הגר ותהר – מביאה ראשונה."⁷

שרי פותחת את דבריה לאברם במילים: **חֲמִסִּי עָלֶיךָ**. אחת ממשמעויות המילה "חמס" היא עוול, ואת המילה "עליך" אפשר גם לפרש כ"בגללך".⁸

מדוע מאשימה שרי את אברם בגרימת עוול?

שרי מטיחה את האשמה באברם, וטוענת שהעוול שנעשה לה, נעשה בגלל אברם, בגין שתיקתו, בשל אי-התערבותו במצב.

שרי מגוללת בפני אברם את אשר אירע. בתיאורה משולב פרט שלא היה בתיאור של הדברים עד עתה. את נתינה הגר לאברם שרי מתארת במילים: **אֲנֹכִי נְתַתִּי שְׁפָחְתִּי בְּחִיקָךָ**. הביטוי "חיקך" מהדהד קרבה, אינטימיות ולא רק לאקט טכני של יחסים עם אישה.⁹ מנקודת מבטה של שרי עולה שלאברם הייתה טובת הנאה אישית מכך. כוונתה המקורית של שרי הייתה להיבנות מהגר ולא להפוך את הגר לאשת חיקו של אישה. שרי חותמת את דבריה בדרישה: **שֶׁפֶטְךָ הֲנִי וְכִיִּי**. ביטוי זה מעיד על ביטחון בצדקתה. אדם המשמיע בקשה כזו, בטוח בהכרעת ה' לטובתו.¹⁰

בסתירה לנאמר בפסוק 2, שבו מנוסחים הדברים בקור רוח, באופן שקול והגיוני, כאן מתפרצים רגשות כעס ותסכול.

הִנֵּה שְׁפָחְתִּי בְּיָדְךָ עָשִׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ – האם אברם הבין ללבה של שרי?

תגובת אברם לדברי שרי בפסוק 6 דומה לתגובתו בפסוק 2: **וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שְׂרָי**. בשני המקומות, לא מצוינת תגובה רגשית, אלא עשייה הקשורה לבקשתה של שרי. בפעם הראשונה אברהם לוקח את הגר משרי, ובפעם השנייה מחזיר אותה לידיה.

גם כאן אברם היה יכול לבחור בדרכי פעולה אחרות. היה יכול להתווכח, לא להסכים עם אשתו, להעמיד אותה על טעותה, לנזוף בהגר ולנסות לגרום לה שתתייחס בכבוד לשרי.

אברם בוחר להחזיר את הגר לשרי, וששרי תעשה בה כטוב בעיניה.

מדוע בוחר אברם דווקא בתגובה זו? מה אפשר ללמוד מכך על אברם?

את התנהגות אברם אפשר לפרש בשני אופנים:

א. ייתכן שיש כאן דגש על הפסיביות של אברם, הפוטר את עצמו מטיפול בבעיה ונותן לשרי לפתור את הדברים בעצמה.

ב. ייתכן שזהו ביטוי להבנה עמוקה לרחשי לבה של שרי, שחפצה להעניש בעצמה את הגר.

וַתַּעֲנֶה שְׂרָי – האם התנהגות שרי כלפי הגר לגיטימית וראויה?

התייחסותם של הפרשנים להתנהגותה של שרי מגוונת:

רד"ק: "ולא נהגה שרי בזה לא למידת המוסר ולא למידת החסידות."

הרמב"ן: "חטאה אמנו בעיניו זה, וגם אברם בהניחו לה לעשות כן, ושמע ה' אל עונייה ונתן לה בן, שיהא פרא

אדם, לענות זרע אברם ושרי בכל מיני עינוי."

⁸ כגון "דע שאתי עליך חרפה" (ירמיהו ט"ו 15).

⁹ כמו: "משכבת חיקך" (איכה י"ז 5) או "אשת חיקך" (דברים י"ג 7, כ"ח 28).

¹⁰ כמו "ישפט ה' ביני ובניך ונקמני ה' ממך" (שם"א כ"ד 12), וכן שופטים י"א 27.

על רקע סעיף 146 בחוקי חמורבי אפשר לראות במעשה שרי מציאות נורמטיבית: "כי יקח אשה כוהנת והיא תתן לאישה אמה, אם תלד בנים ואחרי כן תשווה עצמה לגבירתה, גבירתה לא תתן אותה בכסף מפני שילדה לו בנים. היא תשים עליה אות, ותמנה אותה בין האמהות."¹¹ שלא לפי חוקי חמורבי, בסיפור המקראי הגר אינה מקבלת את הדין ובוחרת לברוח. ייתכן שבכך היא ממשיכה באותה דרך פעולה שהחלה בה, דרך שאינה מקבלת את מעמדה כשפחת שרי.

האם בקשתה של שרי שאלוהים יתערב וישפוט התממשה? האם אלוהים הכריע ושפט בין הדמויות?

חלקו השני של הפרק, המתאר את התגלות מלאך ה' להגר, יש בו פתרון למציאות שנוצרה בחלק הראשון. מעמד הגבירה שהתערער בחלק הראשון, חוזר ומתייצב בעקבות הופעת המלאך. הבעיה שנוצרה כתוצאה מנתקל גברתה בְּעֵינֶיהָ (פס' 4) – מוכרעת בדברי המלאך שוֹבֵי אֵל גְּבֻרָתָהּ וְהִתְעַנִּי תַחַת דָּיָהּ (פס' 8). בחלק הראשון מוצגת דרישתה של שרי להתערבות אלוהית: וְשֹׁפֵט יְהוָה בֵּינִי וּבֵינֶיהָ (פס' 5), ובחלק השני ישנה היענות לדרישה זו – אלוהים מתגלה, מתערב ומכריע במחלוקת. אולם בהתערבות זו טמונה "אירוניה דרמטית". שרי ביקשה התערבות אלוהית במטרה לתקן את מעמדה שנפגע. ואכן, במישור הגלוי היא נענתה. הגר מצווה לחזור ולהתענות תחת ידיה של שרי ובכך נקבעה צדקת שרי, מעמדה שהתערער הושב לתקנו. אולם, יש לתת את הדעת לכך שהגר היא זו שזכתה להתגלות אלוהית ולהבטחת זרע ובכך מרומם מעמדה.

האם תכניתה של שרי הצליחה?

כן ולא.

אם נשווה בין הפתיחה לסיום נראה שהתכנית התממשה.

בפתיחה נאמר: וְשָׂרִי אֶשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ (פס' 1) ובסיום נאמר: וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֶּן (פס' 15). מבחינת מצבו של אברם מוצג היפוך בין הפתיחה לסיום: הפתיחה מתארת מצב שבו לאברם אין בן ובסיום לאברם יש בן.

הכתוב מדגיש בסיום את שייכות הילד לאברם פעמיים: וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֶּן (פס' 16) וכן בְּלִדַת הָגָר אֶת יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם (פס' 17).

אבל, מבחינתה של שרי המצב שונה.

בפתיחה דמותה של שרי היא זו שבמרכז: וְשָׂרִי אֶשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֹא שָׁפְחָה מִצָּרִית וְשָׂמָה הָגָר. לעומת זאת בסיום שרי אינה מוזכרת כלל.

היעדרותה של שרי מודגשת גם בשל נוכחותה של הגר, המוזכרת בשמה שלוש פעמים: וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֶּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם בְּנוֹ אֶשֶׁר יָלְדָה הָגָר יִשְׁמָעֵאל. וְאַבְרָם בֶּן שָׂמְנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלִדַת הָגָר אֶת יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם (פס' 15-16).

האם שרי הגשימה את תכניתה במלואה?

¹¹ מ' ויינפלד, שם.

תכניתה של שרי הייתה להיבנות מבנה של הגר, אולם הסיוס מדגיש את כישלונה של התכנית. אמנם אברם זכה בן, אבל לבן שנולד אין כל קשר לשרי. שרי אינה נזכרת בקשר ללידה ואינה נותנת את השם לבן. היעדרותה של שרי בקטע הסיוס זועקת על רקע חשיבותה ומרכזיותה בפתחה.

סיוס הסיפור בבראשית ט"ז מראה שמבחינתו של אברם נסגר המעגל. לאברם יש בן. אולם, במסגרת מכלול הסיפורים "סיוס" זה מוצג, כבר בפרק הבא, כשלב ביניים. כאשר אברם מבקש מהאל לו: **יִשְׁמַעְעָאֵל יְהוָה לְפָנַי (י"ז 18)** עונה לו אלוהים: **אָבֵל שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ לֵלְדָת לְךָ בֵּן [...] וְהִקְמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזָרְעוֹ אַחֲרָיו (י"ז 19)**. הציפייה וההמתנה עדיין לא הסתיימו גם בעבור אברהם.

לא זו בלבד שתכניתה של שרי לא פתרה שום מצוקה ובעיה, אלא היא אף יצרה ובעיות וסיבוכים נוספים. הסיבוך הראשון, המוצגת בפרק ט"ז, מתייחס למקומה ולמעמדה של שרי על רקע קיומה של "אישה שנייה", שהרתה לאברם וזכתה להתגלות אלוהית. הסיבוך השני מוצג בפרק כ"א, ומתייחס למקומו ולמעמדו של יצחק כירש על רקע בכורתו של ישמעאל.

מדוע נכשלה התכנית ומהי משמעות הכישלון?

בקנה מידה אנושי-טבעי, פעלה שרי נכון. אולם, יזמות ופתרונות אנושיים, על כל תחכומם ועל כל ההיגיון הטמון בהם, אינם פותרים כל בעיה בכל מצב.

שרי פעלה בהתאם לחוקי ההיגיון, בהתאם לחוקי הטבע, בהתאם לחוקי המשפט. אולם, כישלון תכניתה מראה שהיה עליה להמשיך להאמין בהתגשמות ההבטחה, למרות היותה מנוגדת לחוקי הטבע.

העמדתה של הגיבורה כ"רציונליסטית ואקטיביסטית", שאינה מאמינה בהתגשמותו של אירוע על-טבעי, ומנסה לפעול בדרכים אנושיות לפתרון בעיותיה, מעצימה את ההתערבות האלוהית ואת גודל הנס שבלידת יצחק.

שלא לפי ההיגיון, שלא לפי חוקי הטבע וסתירה לפתרונות האנושיים שנכשלו, ההתערבות האלוהית, היא זו שגרמה לנס הלידה.

פרק זה עשוי להעלות דילמה לגבי דרך ההתנהלות האנושית. מצד אחד, הוא מלמד שעם כל תחכומו והיגיונו של האדם, ישנם מצבים שבהם אין לאדם שליטה מוחלטת בחייו, בעתידו ובגורלו. ישנם מצבים שאין לו לאדם אלא לומר "בידך אפקיד רוחי" (ולפעמים גם גופי). מצד אחר, מנקודת מבט אנושית, האם האדם נדרש להמתין לקיום הבטחות האל ולא נדרש למעורבות ולעשייה? מתי כן ומתי לא?

להרחבה

מצוקת העקרות ומשמעויותיה

הכמיהה ללדת ילדים היא מוטיב החוזר בהרבה מסיפורי המקרא. במרבית הסיפורים, הרצון העז ללדת מלווה בנקיטת יזמה מצד האישה. יזמה שהיא לעתים בלתי שגרתית. דוגמאות לעשייה כזו הן: בנות לוט שמשקות את לוט אביהן לשכרה כדי לקיים את זרעו (בראשית י"א 30-37), תמר שמתחפשת לקדשה על מנת להרות ליהודה (בראשית ל"ח 14-19), רות מגיעה לבועז לעת ליל ומפתיעה אותו בשכבה למרגלותיו (רות ג' 7-8).

בין סיפורי הנשים הנאבקות על מימוש המשכיות, בולטים הסיפורים על נשים שעקרותן היא המכשול למימוש המשכיות: רחל העקרה קונה דודאים מלאה, במחיר הזכות לשכב עם יעקב בלילה (בראשית ל' 5-14), חנה נודרת נדר ובו ויתור קשה, כדי שאלוהים יברך אותה בזרע (שמ"א א' 11).

מה מניע נשים להיאבק על ההולדה?

לעקרות משמעותיות שונות והיבטים שונים, שהבנתם עשויה להאיר את מצבה הרגשי, החברתי והאידיאולוגי של אישה עקרה.

א. המשמעות הדתית

ייעודו הראשון של האדם הוא: **פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ** (בראשית א' 28). משמעותה של העקרות בהקשר זה היא שהאדם אינו יכול למלא ולממש את צו האל הראשון והבסיסי.

צו זה אינו רק הוראה אלא הוא גם ברכה ו**יְבָרַךְ אֶתְּם אֱלֹהִים וַיֵּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ** (שם). היריון והולדת ילדים נתפסים כמתת אל וכברכה. כאשר נמנע מהאדם ללדת, הרי שיש כאן מצב של היעדר ברכה.

אפשר לראות שהעקרות אינה רק מצב של היעדר ברכה אלא היא נתפסת ממש כקללה. בספר דברים בפרשת הברכות והקללות מתואר מה יהיה שכרו של השומע את משפטי האל ומקיימם:

וְהָיָה עֲקֵב תִּשְׁמְעוּן אֶת הַמְּשָׁפְטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמַרְתֶּם וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר יְהוָה אֱלֹהֵיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם. וְאַהֲבָד וּבְרָכָד וְהִרְבָּד וּבְרָד פְּרִי בְטֶנֶד וּפְרִי אֲדָמָתָד דְּגִנָּד וְתִירֶשָׁד וְיִצְהָרָד שְׁגַר אֶלְפִיָד וְעִשְׂתָרֶת צֹאנָד עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְתֶת לְךָ. בְּרוּךְ תִּהְיֶה מִכָּל הָעַמִּים לֹא יִהְיֶה בְךָ עֲקֹר וְעֵקְרָה וּבְבִהֶמְתָּד. (דברים ז' 12-14)

העקרות היא לא רק העדר ברכה אלא קללה ממש.

ב. המשמעות הקיומית

בעולם העתיק, שבו לא תמיד הייתה מערכת חברתית הדואגת לפרט, לעתים האדם היה תלוי כל כולו בקשרי משפחה. הקיום, יכולת ההגנה וההישרדות תלויים במארג המשפחתי וככל שמארג זה רחב יותר כך הסיכויים לשרוד גדלים. במצב זה, אישה עקרה לא תורמת לעוצמתה של המשפחה.

ג. המשמעות האנושית-הפסיכולוגית

העקרות היא בראש ובראשונה מצוקה נפשית. היכולת או אי-היכולת לממש את ההורות הן מוקד מהותי בחיי האדם. הכמיהה לילדים, שאינה מתממשת, גורמת לעגמת נפש רבה, שביטויים לה אנו מוצאים אצל רחל: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכיי" (בראשית ל' 1) ואצל חנה "ותבכה ולא תאכלי" (שמי' א' 7). מניעה זו גם מביאה חרפה על האדם, לכן כשרחל, אחרי שנים רבות של עקרות, מצליחה ללדת, היא קוראת לבנה יוסף באמרה: "אסף אלוהים את חרפתי" (פסוק בראשית ל' 22).

תחושות אלו אינן נחלתו הבלעדית של האדם בעולם העתיק. גם בעולם המודרני עקרות עשויה להיות מצב רגשי קשה.

ביטוי לקושי הרגשי בעולמנו אנו אפשר למצוא בשירה של רחל "עקרה". הפעלים בבית האחרון של השיר: אתמרמר, אתפלל, אחכה – מתארים את המצב הרגשי של אישה המייחלת לבן.

"עקרה" / רחל

בו לוי הָיָה לִי יֶלֶד קָטָן,
שָׁחַר תְּלַת־לַיִם וְנִבּוֹן.
לְאַחַז בְּיָדוֹ וְלִפְסָע לְאַט
בְּשִׁבְלֵי הַגֶּן.
יֶלֶד.
קָטָן.

אורי אקרא לו, אורי שלי!
רָךְ וְצִלּוּל הוּא הַשֵּׁם הַקָּצֵר.
רְסִיס נְהַרְה.
לְיַלְדֵי הַשְּׁחֵרְחָר
"אורי!" –
אקרא!

עוד אֶתְמַרְמֵר כְּרָחַל הָאֵם.
עוד אֶתְפַּלֵּל כְּחַנְּנָה בְּשִׁילָה.
עוד אֶחַקֶּה
לו.

אפשר להאזין לשיר בקישור: <http://www.youtube.com/watch?v=jGU8X10Npqc>

כדאי גם לראו את הפסל: "אשת צערנו" (*Our Lady of Sorrows*) מאת ג'ין לאמב

<http://www.jeanlamb.com/?projects=wood-sculpture>

http://www.bbc.co.uk/nottingham/content/image_galleries/jean_lamb_art_gallery.shtml?2

הפסל עשוי עץ, בתחתית הגוף נפער חלל בצורת גרעין, המזכיר רחם. הרחם פעורה וריקה. ידיים גדולות עוטפות את הרחם הריק. הידיים הגדולות מוכנות לחבק, אולם הן מחבקות את הריק. פוטנציאל לא ממומש מובלט בניגוד שבין השדיים, המסמלות פוריות והנקה, ובין הרחם הריק שאינו ממלא את תפקידו. בחירה בעץ כחומר גלם לפסל, יכולה לרמוז על פוטנציאל של פריחה ולבלוב.

ביבליוגרפיה

- י' אמית, "יולמה נתעקרו האמהות?" **קוראות מבראשית** (בעריכת ר' רביצקי), תל אביב 1999, עמ' 127-137.
- ב' הלוי, "ותענה שרי" (בר' ט"ז 6), **בית מקרא** י"א תשכ"ו, עמ' 111-116.
- א' נוה, "סיפורי הגר", **בראשית – מדריך למורה**, ירושלים תשמ"ט, עמ' 55-69.
- א' סימון, "נס ונדר בהולדת שמואל", **קריאה ספרותית במקרא: סיפורי הנביאים**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 40-56.

עיצב: גופן: לא מודגש, נטוי, ללא קו תחתון, גופן עברית ושפות אחרות: לא מודגש, נטוי